

Jernej Komac

»Pošteni možje, ali vam prinesemo čompe ali polento?«

O preskrbi v vsakdanjem življenju prebivalcev Bovškega v zaledju frontne linije v letih 1915-1917

KOMAC, Jernej, mag. zgod., Soča 22, SI-5232 Soča, jernej.komac@gmail.com

»POŠTENI MOŽJE, ALI VAM PRINESEMO ČOMPE ALI POLENTO?«

O preskrbi v vsakdanjem življenju prebivalcev Bovškega v zaledju frontne linije v letih 1915-1917

331.215.4:94(497.4Bovec) "1914/1918"
94(497.4Bovec) "1914/1918":331.215.4

Začetek vojne med Avstro-Ogrsko in Italijo je močno zarezal v življenje prebivalcev vzdolž meje z Italijo. Po evakuaciji vojnega območja so na Bovškem ostali delno naseljeni le še trije kraji. Življenje v teh krajih je v letih 1915-1917 postalo izredno oteženo, saj je vojska zasedla vse uporabne površine v zaledju, prebivalstvo pa se je na vse načine moralo znajti, da je po starih kmetijskih navedbah preživel. Vendar medvojno življenje je bilo življenje v pomanjkanju in do določene mere so se nekateri prebivalci zanesli na državno podporo, spet drugi so se znašli na druge načine. Različne oblike trgovanj so vsakodnevno potekale v zaledju Bovškega. Stalne interakcije med vojsko in civilisti so v nekaterih primerih dosegle tudi intimno sfero. Opozorila in prepovedi niso zalegle in marsikje se je zaslišal jok nezakonskih otrok. Življenje v frontnem zaledju se je torej v glavnem vrtelo okrog preskrbe, ki je pogosto pomenila kar ločnico med življenjem in smrtjo.

Ključne besede: preskrba, življenje v zaledju, prebivalstvo Bovškega, velika vojna

KOMAC, Jernej, MA History, Soča 22, SI-5232 Soča, jernej.komac@gmail.com

“HONEST MEN, WHAT WOULD YOU LIKE TO EAT: ČOMPE OR POLENTA?”

Everyday Provisions in life behind the front line in the Bovec region between 1915 and 1917

331.215.4:94(497.4Bovec) "1914/1918"
94(497.4Bovec) "1914/1918":331.215.4

The outbreak of the war between Austria-Hungary and Italy dramatically changed the lives of people on the border with Italy. Only three towns remained partly populated in the Bovec area after the evacuation from the war zone. Life in this area became immensely difficult between 1915-1917 because the military had commandeered all usable areas in the hinterland, and the population had to be resourceful to survive with their traditional farming habits. The defining feature of life during the war was food scarcity. Some people relied on government support; others thought of alternative ways to survive. Various forms of trade formed part of everyday life in the Bovec hinterland. Regular interaction between the military and civilians in some cases touched on the intimate sphere. Warnings and bans were in vain, and many illegitimate children were born. Life in the hinterland thus mostly revolved around the supply chain, which often separated life from death.

Key words: provisions, life in hinterland, Bovec population, Great War

Uvod

Konec maja 1915, ko je Kraljevina Italija uradno napovedala vojno Avstro-Ogrski, se je vsakodnevno življenje prebivalstva vzdolž avstrijsko-italijanske meje obrnilo na glavo. Tudi na Bovškem, v sodnem okraju na severu dežele Goriške-Gradiške, je prebivalstvo delilo usodo sodeželanov vzdolž načrtovane avstro-ogrske obrambne linije. Tisoči ljudi so bežali v notranjost dvojne monarhije, da bi obvarovali svoja življenja pred vojno nevarnostjo, izpraznjena območja pa je zasedla vojska. Poleg Bovške kotline je evakuacija do konca junija 1915 delno zajela še območja dolin Koritnice in Soče.¹ Med izseljenci je bilo veliko nejasnosti, kaj se bo s še naseljenimi območji zgodilo: »Zadnja poročila pravijo, da bodo morali tudi Ložani zapustiti svoj kraj, toda kam pa pojdejo siromaki?« se je spraševal bovški dekan Ivan Vidmar.² Od septembra 1915 je po ukazu poveljstva divizije na Bovškem dokončno obveljala popolna izselitev območja zahodno od linije Krnica – Pl. Bukovec – Pl. nad Sočo – Črni vrh – Predel – Kaluder – Vel. Bogatin.³ Tako so znotraj Bovškega ostale delno naseljene le občine Log, Soča in Trenta.

Kljub izpraznjenemu območju vzdolž obrambne avstro-ogrske linije je bila ta ponekod oddaljena komaj 5 kilometrov od naseljenih vasi. Tu je seveda obstajala nevarnost, da bi še naseljene kraje obstreljevala nasprotnikova artilerija, a do evakuacije celotnega Bovškega ni prišlo. Vsakdanje življenje je spremljala stalna nevarnost pred eksplozijami granat. Sanitetni poveljnik je prvega dne po prihodu v Sočo tako zapisal: »Ob 7^h zjutraj so naše bivališče praznično pozdravili Italijani s 3 težkimi granatami, ki so brez posledic padle v neposredno bližino.«⁴

Izpraznjeni kraji so bili v začetnem obdobju izpostavljeni ropanju in zaledno vojaško poveljstvo je moralo poskrbeti, da so bile v izpraznjenih krajih stalne vojaške patrulje, ki bi preprečevale vsakršno škodo.⁵ A kot piše Anton Dörrer v svojih spominih, je bil ta nadzor vse prej kot uspešen, saj je vojska za

izgradnjo obrambnih položajev in prebivališč na fronti redno obiskovala in praznila okoliške kraje: »Kaj je to? Pucflek, kako se je tu znašla ta lepa, topla odeja? [...] In roza kuverte? In svetlikajoči se porcelanasti krožniki? Si zaplenil v [Bovcu], brez da bi te videli?«⁶

Ovce, čompe, preveč špeha in salam

Življenje v zaledju frontne linije je bilo med vojno daleč od običajnega. Vsa domača opravila so v tem času padla na ramena žensk, nekaterih starejših moških in otrok, saj so bili moški v raznih vojaških bojnih in delovnih enotah.⁷ V gorskem kmečkem okolju, kot je na Bovškem, je to pomenilo še dodatne težave pri že tako skromnem preživljanju. Dodatno težavo je predstavljala tudi zasedba večjega števila kmetijskih površin, saj so mnoge vojaške zgradbe stale na najbolj uporabnih območjih dolin. Kmetijske površine so s tem postale nedostopne za domačine. Poleg tega je vojska v zaledju zasedla pomembnejše stavbe, kot so bile šole ali župnišča, ter tudi naseljene hiše. Marsikatera družina je morala poiskati zavetišče drugje v dolini.⁸ Jakob Prešeren je kot vojak eno noč prespal v vasi Soča v eni od izpraznjenih domačij, »kjer na stenah visijo še vse svete podobe, v sobi pa dve postelji, ena še celo s slamarico. Prebivalci so že zbežali. Po hudem boju si priborim posteljo s slamarico. Vas še ni opustošena. [...] Naše prenočišče si natanko ogledam. V veži stoji zarjavel štedilnik, okoli leži slama iz razparane slamarice, ki zija v drugem kotu. V izbi je kmečka peč s kahlami, kakršne so na Kranjskem že izginile. Nad njo so police za sklede, spodaj okoli nje pa klop. Pod klopjo je vse polno razbitih vinskih buteljk in likerskih steklenic. Umazana vizitka na vratih pravi, da je nekoč tu pred nami kraljeval, pil vino in žrl likerje gospod 'Oberleutnant Törös O schwere Haubitzen Batterie'.«⁹

Vojni navkljub je prebivalstvo Bovškega ostalo zvesto tradiciji živinoreje, v kateri so prevladovala

¹ ÖSTA, KA, NFA, 44. Sch. D., Ktn. 2246, Op. Nr. 310/9.

² ACAG Curia, Arcivescovi Sedej, fasc. 10/2, pismo št. 452.

³ ÖSTA, KA, NFA, 44. Sch. D., Ktn. 2250, Op. Nr. 506/21.

⁴ ÖSTA, KA, NFA, 44. Sch. D., Ktn. 2243, zvezek »Tagebuch vom 21/8 1914 bis 31/7 1915«, zapis 1./7.

⁵ ÖSTA, KA, NFA, 10. Armee (EGK), Ktn. 376, Op. Nr. 966.

⁶ Dörrer, Vom Isonzo, 35-40 in 56.

⁷ Prim.: Selišnik, Ženske v zaledju, 188-190; Batič, Vsakdanje življenje, 101-102.

⁸ Stres, Usoda prebivalstva, 17; Komac, Občina Soča, 12 in 43; Vidno tudi na fotografiji: ÖNB, BA, Kriegspressequartier Alben 1914 – 1918, Inv. Nr. WK1/ALB029/08134.

⁹ Prešeren, Vojak 1915-1918, 57-58.

Medvojni utrinek z Mangarta, kjer so še vedno pasli ovce. (ÖNB, BA, Kriegspressequartier Alben 1914 – 1918, Inv. Nr. WK1/ALB042/11533)

predvsem ovce in koze.¹⁰ Med vojno so tako še vedno zapuščali svoje domove v dolini in se za nekaj mesecev preselili na visokogorske planine.¹¹ Ponemokod si je bilo potrebno pri zalednem vojaškem poveljstvu izprositi potno dovolilnico za odhod na planine bližje frontni liniji.¹² Živinoreja je bila en najpomembnejših virov preživetja, saj so ljudje s pridelavo sira, skute in drugih izdelkov lahko trgovali.¹³ Ta trgovina je obsegala predvsem menjavo z vojsko, saj so v zameno za sir od vojske dobili iz-

delke kot so sladkor, sol, moko ali konzerve.¹⁴ Tako je npr. služba za preskrbo pehotne divizije avgusta 1917 ponujala zamenjavo koruzne moke za sir, za kar so za kilogram sira ponudili 8,8 kg koruzne moke. Sir za menjavo so zbrali na občinskih uradih, ki so potem uredili zamenjavo s koruzno moko pri vojaških skladiščih.¹⁵

Vendar se je število živine preko vojne zmanjševalo, saj je določena vojaška enota imela pravico zaseči živino, če si je pridobila pisno dovoljenje nadrejenega divizijskega poveljstva, da je npr. rekvizicija živine neizogibno nujna za preskrbo vojakov.¹⁶ Število živine so klestile tudi razne bolezni, saj je že julija 1915 vojska prosila za veterinarsko posredovanje, ko je prišlo do izbruha slinavke in parkljevke med ovci in kozami v Trenti.¹⁷ In problem je predstavljala tudi preskrba živine preko zime. V letnem času, ko je bila živina na planinah, so ljudje po dolinah kosili in sušili krmo za preskrbo preko zime, kar pa je vojna otežila. Veliko košnih površin v dolinah so namreč pokrivali vojaški tabori, kjer je vojska za lastne potrebe kosila travnike v bližnji okolici.¹⁸ Poleg tega je obstajala možnost, da je vojska zahtevala dodatno krmo zase, zato je bilo treba preostali krmi primerno zmanjšati število živine.¹⁹ Le vprašanje je, koliko sena so ženske, starejši in otroci uspeli spraviti s preostalimi travniki, ki so ostali v strmih pobočjih ali na višje ležečih terasah, da so ohranili svojo drobnico preko zime.

Podobno kot za živinorejo lahko sklepamo tudi za poljedelstvo. Pridelovanje se je ohranilo na vseh dostopnih površinah, ki pa so bile izpostavljene kraji. Kraje naj bi se večinoma posluževali predvsem vojni ujetniki.²⁰ V Trenti je še danes poznana zgodba o ruskem ujetniku, ki je domačinki kradel krompir, zato ga je prijavila enemu od častnikov in ta ga je kot zgled ostalim prestopnikom na mestu kar ustrelil.²¹ Že tako skromno pridelavo so ote-

¹⁰ Povsem nemogoče je ugotoviti koliko posameznih živali je prebivalstvo preko vojne še redilo, vendar iz statističnih podatkov za leto 1900 je razvidno, da so ljudje redili največ ovc, zatem krave ter prašiče, gl.: *Gemeindelexikon*, 39.

¹¹ Stres, *Usoda prebivalstva*, 17.

¹² ÖSTA, KA, NFA, 44. Sch. D., Ktn. 2246, Op. Nr. 301/21; idem, 93. I. D., Ktn. 4021, zavoje »89 – K. Akten«, zvezek »1916 E. Nr. 416 1917«, Prot. Nr. 18/63.

¹³ Kot vpogled v življenje prebivalstva v dolini Soče v mirnodobnem času je na voljo članek Janeza Planine, kjer se sicer poveča petdeset letom 20. stoletja, vendar je v njegovih primerjavah z začetkom 20. stoletja vidno, da se je življenje v kmetijskem oziru spremenilo izredno malo, gl.: Planina, Soča: *Monografija vasi*, 235–241.

¹⁴ Stres, *Usoda prebivalstva*, 17.

¹⁵ PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, ovoj »Zamenjava sira za koruzno moko za potrebe vojske«.

¹⁶ ÖSTA, KA, NFA, 44. Sch. D., Ktn. 2250, Op. Nr. 506/21 zu.

¹⁷ ÖSTA, KA, NFA, 44. Sch. D., Ktn. 2247, 323/20.

¹⁸ ÖSTA, KA, NFA, 10. Armee (EGK), Ktn. 455, ovoj »1916/17 Et. Stations-Kmd. Befehl Soča«, ukaz št. 35 (2. junij 1916).

¹⁹ PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 5081.

²⁰ Stres, *Usoda prebivalstva*, 17.

²¹ Pripoved Antona Hosnerja iz: Božo Grlj, »Ruska kapelica – elegija pod Vrščem«, dokumentarni film (TV Slovenija,

ževale še zaplembe zaradi splošnega pomanjkanja. Vsak posestnik je tako npr. moral »množino pridelanega krompirja naznaniti županstvu v treh dneh po izkopanju istega. Županstvo mora ta naznanila pregledati, po potrebi popraviti, ter ista konec vsakega tedna glavarstvu predložiti.« Za zaplenjeni krompir je bila določena cena odkupnine, ki v primeru, da »je treba krompir z silo odvzeti se plača samo 80% maksimalne cene, ter mora [lastnik] plačati tudi stroške.«²² Toda del pridelanega krompirja je še preden bi ga odvzela civilna oblast zasegla vojska. Zaledno vojaško poveljstvo v Soči je ukazalo, da se krompirja ne sme prodajati nikomur brez legitimacije divizijskega poveljstva in ga prebivalci smejo koristiti le za preživljanje svoje družine ter za sajenje. Komisije sestavljene iz predstavnikov vojske in občine so npr. konec septembra 1917 odkupile višek krompirja in drugih pridelkov, ki so ga morale vse tri bovške občine predtem popisati in sporočiti.²³

Da bi preko leta vzgojili kar največ poljščin, je tolminsko okrajno glavarstvo pozvalo ljudi, naj vsi po svojih najboljših močeh pristopijo k spomladanskim kmetijskim opravilom.²⁴ Dodatno je na pomoč prišla tudi vojska, saj je bila delno odvisna od pridelka prebivalcev. Ob koncu februarja 1916 je poveljstvo divizije razglasilo, da bo vojska pomagala prebivalstvu v zalednem območju (tj. Log, Soča in Trenta) pri spomladanskih delih na poljih in travnikih. Vsakršna hoja po travnikih, kraja poljščin ali paša konj je bila najstrožje kaznovana. Poskrbeli so tudi za pognojitev vseh poljskih in travniških površin.²⁵ Na žalost iz razpoložljivih virov ni razvidno, kako uspešne so bile te skupne delovne akcije ob koncu letne sezone, vendar kot namiguje eno od poročil o pomanjkanju krme, jo je vojska od prebivalstva uspela odkupiti komaj 5 stotov (280 kg), kar kaže na pomanjkanje pri prebivalstvu.²⁶ Zaradi pomanjkanja dobre krme, so

oblasti pozivale tudi k zbiranju drugega rastlinja. Ker so npr. oblasti že v juliju 1917 predvidevale, da bo premalo krme za zimo, so pozvali vse možne delovne moči po vseh bovških občinah, tako ženske kot otroke, da nabirajo listje za zimsko krmo.²⁷

Pomembno vlogo za ljudi v zaledju je imela državna aprovizacija, ki so jo uvedli že konec leta 1914, ko je prišlo do prvega pomanjkanja nekaterih surovin. Država je zasegla surovine v pomanjkanju ter jih preko kart za živila iz aprovizacijskih skladišč razdelila med prebivalstvo glede na potrebe. Kmečko prebivalstvo kot glavni proizvajalec, naj bi bilo izvzeto iz upravičenosti do prehrabnih kart.²⁸ Vendar je vsaj del bovškega prebivalstva zaradi revščine le prejemal določena živila na karte.²⁹ Pri dobavi aprovizacije je sodelovala tudi vojska. Zaledno armadno poveljstvo je junija 1915 poslalo ukaz, da »v kolikor bo vojaška situacija onemogočala politični oblasti izvedbo aprovizacije, morajo vojaške oblasti sporazumno podporno posredovati,«³⁰ a v kolikor aprovizacije ne bi bilo mogoče transportirati, je vojska lahko zahtevala izpraznitev naseljenega območja. Količina hrane, ki so jo ljudje prejemali z aprovizacijo, se je tekom let stalno zmanjševala in v omilitev lakote je oblast v prehrano uvajala tudi nadomestke. Urad za preživljanje prebivalstva je npr. 2. maja 1917 v prehrano uvedel mlado deteljo, ki »je jako dobra, redilna in zdrava prikuha, ki se nareja kot špinača. V to svrhu se porabijo vse vrste detelje [in] se lahko uporabi v svežem stanju, se jo pa tudi lahko posuši in tako tudi pozimi uporabi za živež.«³¹ Veliko so pri preskrbi pomagali predvsem šolski otroci, ki so jih učitelji po navodilih šolskih svetov učili varčevanja z živili ter jih vključevali v razne nabiralne akcije.³² Zaradi vojne je tudi na Bovškem ponekod zaostal pouk in pojavila se je nevarnost, kot je opozoril soški kaplan, »da otroci, ki se jih našteló čez 100, skoro 'podivjajo'. Ne bom opisoval raznih slabosti, katerih se otroci rapidno oprijemljejo, kajti to se da sklepati.«³³ Tako so obči-

2016), čas 15:16-16:00, <http://4d.rtvsllo.si/arhiv/dokumentarni-filmi-in-oddaje-kulturno-umetniški-programi/174444673>, dostop: 22. februar 2018.

²² PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 1901/98.

²³ PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 262/17.

²⁴ PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 61/21.

²⁵ ÖSTA, KA, NFA, 44. Sch. D., Ktn. 2243, zavitek »1915/16 44. Sch. Div. Abfertigung«, ovoj »No. 2«, Beilage zur Abfertigung Nr. 56.

²⁶ ÖSTA, KA, NFA, 44. Sch. D., Ktn. 2254, Op. Nr. 816/8.

²⁷ PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 3746/1.

²⁸ Borak et al., Slovenska novejša zgodovina, 151-152.

²⁹ Stres, Usoda prebivalstva, 17; PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 395.

³⁰ ÖSTA, KA, NFA, 184. I. Brig., Ktn. 1637, E. Nr. 946.

³¹ PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 201/454.

³² ZAL JES-60, a. š. 1, knjiga Kronika od 1911 do 1928, 24.

³³ ÖSTA, KA, NFA, 93. I. D., Ktn. 4002, Res. Nr. 21, pismo št. 16.

Otroci z zanimanjem opazujejo srečanje vojaških častnikov v vasi Soča.
(ÖNB, BA, Kriegspressequartier Alben 1914 – 1918, Inv. Nr. WK1/ALB029/08167)

narji, učitelji in duhovniki poskrbeli za zaposlitev otrok v času, ko šolski pouk ni potekal po običajnem ritmu, in tako ubili dve muhi na en mah. V duhu patriotičnega navdušenja so otroci na t. i. »šolski fronti« pomagali vojski, da izbojuje zmago.³⁴

Preko vojne so s preskrbo nekoliko lažje, če temu lahko tako rečemo, shajale družine tistih, ki so opravljali zelo težko delo. Avgusta 1917, ko so oblasti ponovno določale količino moke na osebo, so določili, da dnevno prejmejo »osebe, ki opravljajo zelo težko delo (rudarji in gozdarji) 300g moke,«³⁵ medtem ko so drugi prejeli 200g ali 175g moke. To je bilo dobrodošlo za kar nekaj družin z Bovškega, katerih moški so delali v rabeljskem rudniku svinca in cinka.

Delo v rabeljskem rudniku so imeli predvsem moški iz Loga, ki so zaradi tega bili izvzeti iz voj-

ske. Na delo so se loški in drugi rudarji vozili skozi »štoln«, rudniški rov za odvajanje vode, ki se je končal v Logu. Rudarji so bili od ponedeljka do sobote na delu, le ob nedeljah so imeli prosto, ko naj bi prišli domov.³⁶ Rudarji so za preskrbo z živili dobili posebne modre potne dovolilnice, ki so veljale več mesecev, da so lahko iz Rablja potovali do Loga, Soče, ali kateri drug zaledni kraj po hrano. Iz seznama 71 rudarjev, ki so od septembra do novembra 1917 dobili modro dovolilnico, je razvidno, da je bilo 16 moških z Bovškega.³⁷

Preživljanje preko vojne je vseeno bilo skromno, saj so nekatere družine kljub vsem opisanim načinom preživljanja komaj shajale. Tako je npr. v Soči leta 1917, ko je prišlo do poroke med enim od tamkajšnjih vojakov in domačinko, oče svatom v

³⁴ Hämmerle, *An der 'Schulfront'*, 127-132.

³⁵ PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 201/625.

³⁶ Stres, *Usoda prebivalstva*, 17; Povedal 15. septembra 2017 Darko Štrukelj, roj. 1933, Log pod Mangartom.

³⁷ ÖSTA, KA, NFA, 93. I. D., Ktn. 4021, zavoje »89 – K. Akten«, Na. Nr. 585.

vsej stiski prijazno ponudil: »Pošteni možje, ali vam prinesemo čompe ali polento?«³⁸

A pri preskrbi družin je šlo tudi za lastno iznajdljivost, kot se je izkazalo na primeru iz Trente. Okrajno glavarstvo Tolmin je namreč na občino poslalo dopis, v katerem zaradi pritožbe prosijo, da se v prihodnje aprovizacija izrecno razdeljuje po seznamu, ker naj bi prejela desetčlanska družina Terezije Zorč celih 7,5 kg špeha in 4 kg salam, čeprav ima kravo, deset koz in je zaklala dva prašiča.³⁹ Županstvo se je glede pritožbe pozanimalo in ugotovilo, da je pritožbo podala Katarina Kravanja, občinska babica iz Bovca, ki je v Trento prišla kot begunka. Tu je kot begunka za svojo družino zahtevala aprovizacijo pri okrajnem glavarstvu, vendar je zamolčala nekatere podatke o gmotnem položaju družine in je bila zato uvrščena na seznam revnih družin in beguncev. Županstvo je ugotovilo, da je družina Zorč res prejela omenjeno količino aprovizacije, a je razjasnilo, da Kravanjeva ni povedala, »da so Tereziji Zorč v l. 1916 poginili trije prasiči, kateri so stali 5 tednov stari 180 K in da tista dva ko je v jeseni zaklala sta oba tehtala 50 kg. Katarina Kravanja je zaklala v jeseni enega prasiča kateri je tehtal 60 kg in da je sama prodajala salam in špeh. Katarina Kravanja je bila pričetka vojne z Italijo kot begunka z družino na Bledu in še sedaj plačuje stanovanje tamkaj. Katarina Kravanja je došla kasneje v to občino, da sta otvorili z hčerjo tabakarno in trgovino, kjer ste zaslužili veliko denara. Torej ta družina ni tukaj kot drugi begunci ampak le vsled kupčije.«⁴⁰ Kot so še dodali v županstvu je bila Katarina dodana na seznam po ukazu okrajnega glavarstva, o čemer se je vse prebivalstvo zgražalo. Zato so po potrditvi okrajnega glavarstva slednjo odstranili s seznama in nanj uvrstili Terezijo. Na koncu sarkastično dodajajo, da »[m]orda pride tudi opravičena pritožba Strausgittel Roze, katera ni v seznamu, ko ima tukaj dve kavarni in dve trgovini.«⁴¹

Z druženjem se bolje preživi

Skrb za preživljanje družin v zaledju frontne linije je botrovala tudi različnim oblikam dru-

ženja, ob katerih so predvsem vojaki našli nekaj zabave. Govorimo seveda o spolnem občevanju med vojaki in civilistkami v frontnem zaledju, ki ga lahko razdelimo na prostitucijo, posilstva ali spontane pripetljaje. Ekscesi moralno spornega početja so bili prisotni vsepovsod, kjer je bila nastanjena vojska, tako v mestih kot na podeželju. Ženske, ki pa so se morale v skrbi za preživetje že tako ponižati, so postale še žrtve obrekovanj drugih »moralno neoporečnih« moških. Duhovščina, ki je skušala preko pridig in spovednic prepričati vse oblike prostitucije, kljub pobožnim molitvam ni bila uspešna.⁴² Vojska je skušala vsaj delno regulirati prostitucijo, saj so spolno prenosljive bolezni iz fronte odvzemale sposobne vojake, vendar so nadzor lahko vzpostavljali le v uradnih bordelih – t. i. tolerančnih hišah, medtem ko so pri prikriti prostituciji ostali brez uspeha. Uradni bordeli so preko celotnega vojnega obdobja tako stali v mestih po zaledju, kot je bil npr. v Ljubljani, in do sredine leta 1916 celo tik za fronto v Gorici.⁴³ Šele marca 1919 so bili bordeli na Slovenskem zaprti po odloku deželne vlade in prostitutke poslane »preko mej Slovenije, če ni morda od te ali one pričakovati, da opusti prostitucijo in da se bo preživljala na pošten način.«⁴⁴ Na drugi strani ni zaslediti, da bi vojaška poveljstva med vojno preprečevala ali kaznovala posilstva ali spolne odnose izven tolerančnih hiš. Posilstva so bila v mišljenju vojakov del vojaške službe, pri kateri naj bi v zameno za svoja življenja imeli pravico do vojnega plena. Ob tem se niso ozirali na travme, ki so jih s svojim nasilnim početjem povzročili ženskam, saj naj za njihovo početje ne bi bili krivi sami, temveč vojna.⁴⁵

Čeprav na Bovškem o prostituciji, posilstvih ali spontanah odnosih ni direktnih virov, saj gre za tematiko, o kateri se v skupnostih redko govori ali kot je zapisal Albin Mlakar: »In še lepše stvari, vem, ki pa niti niso za v dnevnik.«⁴⁶ Številni vojaki so po prihodu s fronte v zaledje rabili sprostitve, zato je avstro-ogrsko vrhovno poveljstvo ukazalo izgradnjo vojaških domov, kjer bi vojaki imeli čitalnico, igralnico, sobe za glasbeno ali literarno

³⁸ Povedala 13. avgusta 2017 Marija Kavs, roj. 1919, Soča.

³⁹ PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 201/660.

⁴⁰ PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 395.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Sluga, Vtakni ga, ja, 7-11; Koder, Na jugu se ponavljajo, 46-47.

⁴³ Lukan, Ärgernis im »Toleranzhaus«, 78-93.

⁴⁴ ZAL JES-4, a. š. 21, a. e. »Spisi od št. 6-1339 1919«, št. 328.

⁴⁵ Sluga, Vtakni ga, ja, 6.

⁴⁶ Mlakar, Dnevnik 1914-1918, 166.

Častniška koča v dolini Trente, kjer sta oddih našla tudi duhovnika iz Soče in Trente.
(ÖNB, BA, Kriegspressequartier Alben 1914 – 1918, Inv. Nr. WK1/ALB036/09996)

delo, versko ali patriotično delovanje ter kantino. Začetek decembra 1916 je bila izdana namera po ureditvi takih domov v taboru Vrsnik v Soči, pri Baumbachovi koči v Trenti ter v Logu.⁴⁷ Častniki so v Trenti že pred tem imeli svojo posebno vilo, kjer so si lahko za nekaj časa oddahnili od fronte.⁴⁸ V te vojaške otoke druženja, ki sicer niso bili bordeli, so vojaki ali bolj verjetno častniki uspeli pripeljati tudi lokalne ženske. V Soči je še ohranjen v spominu, da »so žene spravili v barake, so jih napili in so plesali z njimi, ene so bile [kasneje] še celo noseče. Tam je bila muzika.«⁴⁹ Da so se v zaledju dogajale moralno sporne stvari, delno potrjuje tudi pismo goriškemu nadškofu Frančišku Sedeju. Soški kaplan Vinko Aljančič, ki si je, kot sam pravi, s svojimi skromnimi dohodki ob oddajanju sob v župnišču lahko privoščil le dnevno obedovanje v

častniški menzi, o čemer so ostali prebivalci lahko le sanjali, piše: »Koliko se je treba boriti proti Veneri predvsem, se čita dosti iz podobnih krajev. Isto je tudi tu. Naravno, da se vedno naleti na močan odpor, celo s cerkvenimi govori in svarili. Velike previdnosti je treba seveda. A Bog povrni višjim gospodom, v katerih najde človek vedno zaslombo in to pomaga mnogo, mnogo. In prav v tem kraju – življenje mi je namreč že dobro poznano – hvala Bogu ni najhuje, a žalostni slučaj seveda niso izvzeti.«⁵⁰ Tako kot drugi duhovniki si je tudi Aljančič prizadeval, da bi njegovo župnijsko področje ne zapadlo v spolne ekscese in najverjetneje so ga pri tem podpirali tudi »višji gospodje« iz vojaškega poveljstva.

Posebno težavo je za oblasti predstavljalo vsakršno druženje med ženskami in vojnimi ujetniki, četudi bi bilo to še tako nedolžno. Po državnem zakonu je bila interakcija kazniva in kdor bi imel stike z vojnim ujetnikom denarno ali zaporno kazno-

⁴⁷ ÖSTA, KA, NFA, 93. I. D., Ktn. 4003, Res. Nr. 664.

⁴⁸ ÖNB, BA, Kriegspressequartier Alben 1914 – 1918, Inv. Nr. WK1/ALB036/09995 in 09996.

⁴⁹ Povedal 22. januarja 2017 Jožef Kašca, roj. 1923, Soča.

⁵⁰ ACAG Curia, Arcivescovi Sedej, fasc. 10/3, pismo št. 758.

van. Druženje s sovražnikom in s tem onečaščenje družine je bilo neprimerno dejanje.⁵¹ Vendar kljub vsem prizadevanjem za preprečevanje takšnih interakcij je med ženskami in vojnimi ujetniki, ki so bili kot kmetijski delavci zaposleni v zalednih kmetijah, prihajalo tako do spontanij prijateljstev kot do spolnih odnosov.⁵² V Bovškem zaledju, kjer so med vojno bile nastanjene delovne enote ruskih vojnih ujetnikov, do takšnih prostovoljnih stikov ni prihajalo, saj je bil nadzor nad vojnimi ujetniki strog in vsakršno zapuščanje barak nadzorovano s strani stražarjev, ker se je dogajalo, da so le-ti po hišah prosjali za hrano.⁵³ V lokalnem spominu v Trenti pa je vseeno ostal dogodek, ki naj bi ga zagrešila dva ruska vojna ujetnika. Anton Vertelj ju je namreč zasačil pri svoji ženi ter ju zato kar sam kaznoval tako, da je na enega zvalil večjo skalo, drugega pa obesil za noge in mu v usta natlačil sol. Oba naj bi zaradi posledic kaznovanja umrla.⁵⁴ Glede na kaznovanje lahko sklepamo, da je pri tem dogodku šlo za primer posilstva, prej kot za samovoljni spolni odnos z vojnima ujetnikoma.

Zaradi takšnih in drugačnih spolnih odnosov in navkljub prizadevanju, da do teh ne bi prihajalo, je bilo med vojno v zaledju rojenih kar nekaj otrok. V Trenti so se petim domačinkam rodili otroci, katerih očetje so bili tamkajšnji vojaki. Otrok, ki so po vojni odraščali brez očetov, so se prijeli razni vzdevki, kot so pankrt, Poljak, Oger, s katerimi so jih domačini stigmatizirali, ker so bili potomci vojakov iz drugih območij Avstro-Ogrske. Kljub temu so tudi po vojni vse ženske s svojimi otroki še naprej živele v domačem kraju in jih ostali domačini niso izločili iz skupnosti.⁵⁵ Redkeje se je zgodilo, da so vojaški očetje poročili domačinko, s katero so imeli otroka. Npr., potem ko se je leta 1917 v Soči rodila mala Pepa, sta se poročila mama Jožefa Komac in

oče Johann Pillichshammer, vojak pri zaledni enoti, ki je skrbela za dobavo lesa.⁵⁶

Vsekakor pa ni vsakršna interakcija v zaledju kar vodila v moralno sporne zadeve. Medtem ko so družine prenočevale vojake ali z njimi opravljale menjave živil ali ko so jim pomagali pri kmečkih opravilih, so nastajala tudi nova prijateljstva in razmerja. Franc Zupančič ni zamudil priložnosti, da bi v zaledju poklepetal s katero od sanitetnih pomočnic ali domačink; za nameček je za spomin naredil tudi kakšno fotografijo.⁵⁷ Podobno je Albin Mlakar obiskoval razne družine po Kranjski Gori, kjer je poklepetal in trgoval. Pred premikom na fronto je obljubil prijazni ženski, ki mu je nekaj noči nudila prenočišče, da bo ostal v stiku z njo in poslal kakšno pismo.⁵⁸ Takšna druženja so na koncu prinesla kakšno bolj spontano poroko. V Soči sta se tako npr. poročila Jožefa Kravanja in častnik Josef Neumann ali pa Tereza Kravanja iz Bavšice in podčastnik Karel Wojčicki.⁵⁹ Prepletenost zalednega vojaškega in civilnega življenja na Bovškem je tako oblikovala tudi razmerja v družinskih krogih.

Prilika dela tatu

Seveda pri preskrbi v zaledju ne smemo pozabiti na najcenejšo in najhitrejšo pot, na krajo. Tudi na Bovškem so bile kraje del vojnega vsakdana, saj pri vsej množini vojaštva priložnost dela tatu, lakota pa dela še večjega. Velikokrat se je zgodilo, da je bila ukradena predvsem hrana namenjena aprovizaciji prebivalcev. Tako je manjkala aprovizacija v začetku poletja 1917, zato je Okrajno glavarstvo Tolmin opozorilo, »da se vse potrebno ukrene, da se ne izgubijo živila, katera so doslej najbrže vojaki pri žični napravi odnesli.«⁶⁰ Temu naj bi se izognili s tehtanjem na začetku in koncu prevoza, kar pa je bilo le delno opravljeno. Tako je za Trento prispelo 16,5 kg in za Sočo 8 kg salam premalo, ki so izginile nekje med potjo na železnici ali med prevozom z žičnico preko Vršiča. Ugotovili so, da naj bi salame za Sočo manjkale že pri prihodu z železnico, odprti

⁵¹ Densford, *Beyond Vienna*, 5. poglavje, 17. Na tem mestu se moram zahvaliti Kathryn Densdorf, ki je z mano delila del svoje raziskave za doktorsko disertacijo, da sem jo lahko uporabil pri svojem delu, saj gre za eno redkih raziskav, ki se dotika odnosov med civilnim prebivalstvom in vojnimi ujetniki znotraj Avstro-Ogrske.

⁵² Todd, *The Soldier's Wife*, 264-266; Densdorf, *Beyond Vienna*, 5. poglavje, 21-22;

⁵³ ÖSTA, KA, NFA, 10. Arme (EGK), Ktn. 455, ovoj »1915 bis 1917. Etappenstations-Kmd.-Befehl. Krounau«, ukaz št. 91 (11. oktober 1915).

⁵⁴ Povedal 13. decembra 2014 Anton Hosner, roj. 1932, Trenta.

⁵⁵ Povedal 15. junija 2018 Anton Hosner, roj. 1932, Trenta.

⁵⁶ Povedala 13. avgusta 2017 Marija Kavs, roj. 1919, Soča.

⁵⁷ Zupančič, *Dnevnik*: 1914-1918, 72 in 82.

⁵⁸ Mlakar, *Dnevnik* 1914-1918, 160-162.

⁵⁹ Povedala 13. avgusta 2017 Marija Kavs, roj. 1919, Soča; Klavora, *Plavi križ*, 25.

⁶⁰ PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 201/602.

Vojaška tovorna žičnica iz Kranjske Gore preko prelaza Vršič v Trento, kjer se je 'izgubil' marsikateri kos špeha in salame. (ÖNB, BA, Kriegspressequartier Alben 1914 – 1918, Inv. Nr. WK1/ALB037/10257)

pa naj bi bili tudi zaboji za Trento.⁶¹ Okrajno glavarstvo Tolmin je zato apeliralo na vojaško dobavno skladišče v Kranjsko Goro glede stalnega primanjkljaja pri dobavi živil preko žičnice, ki pa je zadevo hitro zaključilo rekoč, »da se vlagajo pogosto strgane vreče v odpošiljatev.«⁶² O izgubljeni aprovizaciji pa ni bilo več ne duha ne sluha, vojaki pa so imeli še naprej prost dostop do hrane, ki se je prevažala po žičnici. To ni bila nikakršna posebnost, saj o krajah hrane pišejo še številni vojaki v svojih spominih, kot npr. Franjo Robida, ki je s tovarišem naletel na odprt vagon, kjer »je manjkala vreča s sladkorjem in nekaj konzerv kave iz zaboja. Kjer je bik, naj bo še štrik, je rekel Bunc, vzel za kapo sladkorja in še nekaj konzerv in skuhalo smo si tako sladko kavo, kot je nisem še nikoli pil.«⁶³

Zaključek

Življenje pod nadzorstvom vojske in pod stalno nevarnostjo zaradi bližine fronte se je počasi zaključilo v oktobru 1917, ko je uspešna ofenziva avstro-ogrske in nemške vojske pri Bovcu in Tolminu potisnila italijansko vojsko globoko v notranjost Italije. V tem zadnjem obdobju lahko predvidujemo, da je bil nadzor nad prebivalstvom zaradi priprav na ofenzivo še bolj poostren. Kljub številnemu vojaštvu, so domačini ostali dobrodušni do katerega od vojakov, ki je pri njih mogoče prosil vsaj za požirek mleka, sploh če je lepo govoril slovensko, kot je zapisal Albin Mlakar: »Slovinc ima srečo, sem si mislil, ko sem jedel polento z mlekom.«⁶⁴

⁶¹ PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 444.

⁶² PANG 63, a. š. 1, a. e. 26, št. 201/883.

⁶³ Robida, Iz stare Ljubljane, 204.

⁶⁴ Mlakar, Dnevnik 1914-1918, 163.

Viri in literatura

Arhivski viri

- Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia (ACAG) – Nadškofijski arhiv Gorica, fond Arcivescovi Sedej.
- Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Bildarchiv Austria (BA), Kriegspressequartier Alben 1914 – 1918.
- Österreichische Staatsarchiv (ÖSTA), Kriegsarchiv (KA), Neue Feldakten (NFA), fond 10. Armee.
- Österreichische Staatsarchiv (ÖSTA), Kriegsarchiv (KA), Neue Feldakten (NFA), fond 44. Schützen Division.
- Österreichische Staatsarchiv (ÖSTA), Kriegsarchiv (KA), Neue Feldakten (NFA), fond 93. Infanterie Division.
- Österreichische Staatsarchiv (ÖSTA), Kriegsarchiv (KA), Neue Feldakten (NFA), fond 184. Infanterie Brigade.
- Pokrajinski arhiv Nova Gorica, PANG 63, Občina Trenta.
- Zgodovinski arhiv Ljubljana, ZAL JES-4, Občina Kranjska Gora.
- Zgodovinski arhiv Ljubljana, ZAL JES-60, Osnovna šola Kranjska Gora.

Osebna pričevanja

- Hosner, Anton**, roj. 1932, Trenta. Prepis pričevanja hrani avtor.
- Kašca, Jožef**, roj. 1923, Soča. Prepis pričevanja hrani avtor.
- Kavs, Marija**, roj. 1919, Soča. Prepis pričevanja hrani avtor.
- Štrukelj, Darko**, roj. 1933, Log pod Mangartom. Prepis pričevanja hrani avtor.

Literatura

- Batič, Matic**: Vsakdanje življenje v občini Črni Vrh med prvo svetovno vojno. *Kronika*, 66, 2018, št.1, str. 95-112.
- Borak, Neven, et al.**: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848-1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.

Densford, Kathryn: Beyond Vienna: The Collapse of Provincial Austria in the First World War, še neobjavljena doktorska disertacija, 5. poglavje. Tipkopi hrani avtor.

Dörrer, Anton: *Vom Isonzo (Von der Soca) bis in die Seisera: Feldbriefe eines Tiroler Zugkommandanten aus dem küstenländisch-kärntnerischen Stellungsraben von 1915/16*. Saarlouis: Hausen Verlagsgesellschaft m. b. H., [1916].

Gemeindelexikon der im reichsrate vertretenen Königreiche und Länder, zv. VII, Österreichisch-Illyrisches Küstenland. Wien: K. Hof- und Staatsdruckerei, 1906.

Grlj, Božo: Ruska kapelica – elegija pod Vrščem, dokumentarni film. TV Slovenija, 2016, čas 15:16-16:00, <http://4d.rtvsllo.si/arhiv/dokumentarni-filmi-in-oddaje-kulturno-umetniški-program/174444673>, dostop: 12. oktober 2018.

Hämmerle, Christa: An der 'Schulfront'. *Kindheit und Schule im Ersten Weltkrieg* (ur. Hannes Stekl et al.). Wien: new academic press, 2015, str. 112-136.

Klavara, Vasja: *Plavi križ: soška fronta: Bovec 1915-1917*. Koper: Lipa, 1991.

Koder, Metka: 'Na jugu se ponavljajo časi očeta Radeckega': vsakodnevno življenje v Ljubljani med prvo svetovno vojno. *Zgodovina za vse*, 5, 1998, št. 1, str. 37-56.

Komac, Jernej: Občina Soča med prvo svetovno vojno: Vojaško in civilno dogajanje v neposrednem zaledju prve frontne linije, diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, 2015.

Lukan, Walter: Ärgernis im »Toleranzhaus« des Brückenkopfes Görz (1916). Ein Beitrag zur Sitten- und Sanitätsgeschichte der Isonzofront. *Nečakov zbornik: Procesi, teme, in dogodki iz 19. in 20. stoletja* (ur. Kornelija Ajlec et al.). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, str. 77-117.

Mlakar, Albin: *Dnevnik 1914-1918*. Kobarid: Turistična agencija K. C. K., 1995.

Planina, Janez: Soča: Monografija vasi in njenega področja. *Geografski zbornik*, 2, 1954, str. 187-246.

Prešeren, Jakob: *Vojak 1915-1918*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2014.

Robida, Franc: *Iz stare Ljubljane na soško fronto: spomini na staro Ljubljano, soško fronto in*

boje za severno mejo. Radovljica: Didakta, 2008.

Selišnik, Irena: Ženske v zaledju vojnih zubljev. *Velika vojna in Slovenci: 1914-1918* (ur. Peter Vodopivec in Katja Kleindienst). Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 185-198.

Sluga, Miha: Vtakni ga, ja, ma ne prav v vsak lajben: nekaj drobcev o spolnem življenju avstro-ogrskih vojakov med prvo svetovno vojno. *Zgodovina za vse*, 18, 2011, št. 2, str. 5-19.

Stres, Peter: Usoda prebivalstva na Bovškem v času Soške fronte. *Pokrajina in ljudje na Bovškem: Zbornik* (ur. Jurij Kunaver). Ljubljana: Republiški koordinacijski odbor gibanja »Znanost mladini«, 1988, str. 9-20.

Todd, Lisa M.: »The Soldier's Wife Who Ran Away with the Russian«: Sexual Infidelities in World War I Germany. *Central European History*, 44, 2011, št. 2, str. 257-278.

Zupančič, Franc: *Dnevnik: 1914-1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.

Zusammenfassung

„BRAVE MÄNNER, SOLLEN WIR EUCH ERDÄPFEL ODER POLENTA BRINGEN?“

Über die Versorgung und den Alltag der Bewohner in der Region Bovec im Hinterland der Frontlinie in den Jahren 1915 bis 1917

Nach der italienischen Kriegserklärung teilte das Gebiet von Bovec das Schicksal der übrigen österreichisch-ungarischen Bevölkerung entlang der italienischen Grenze und ein Großteil der Bewohner wurde zu Flüchtlingen. Als im September 1915 das Aussiedlungsgebiet in Geltung trat, blieben hinter der österreichisch-ungarischen Verteidigungslinie nur mehr drei Orte in der Region Bovec besiedelt. Die geräumten Gebiete waren Plünderungen ausgesetzt und die noch besiedelten Gebiete waren in ständiger Gefahr vor möglichen Artilleriegeschossen.

Das Leben der Zivilbevölkerung im Hinterland der Front drehte sich um die ständige Sorge um die Verpflegung der Familien. In einer Zeit, in der die häuslichen Verrichtungen auf den Schultern von

Frauen, Kindern und älteren Personen lagen, war dies keine einfache Angelegenheit. Das Leben in dieser Gebirgsregion kreiste um Viehzucht und Landwirtschaft, die aber wegen des Krieges erschwert waren. Viele landwirtschaftliche Flächen besetzte die im Hinterland untergebrachte österreichisch-ungarische Armee. Auch der Zutritt zu den Almen war erschwert und stellenweise unmöglich. Vor allem die Viehzucht war in der Region Bovec von großer Bedeutung für das Überleben, ermöglichte sie doch einen regelmäßigen Handel mit der Armee für Lebensmittel, an denen ein Mangel herrschte. Eine gewisse Hilfe leistete auch der Staat, der an Flüchtlinge und Arme Nahrung aus den Approvisionslagern verteilte. Doch hatte auch der Staat mit Engpässen zu kämpfen und es wurden zahlreiche Nahrungsersatzmittel eingeführt.

Das Überleben der Familien in der Region Bovec war bescheiden und hing vom Einfallsreichtum des Einzelnen ab. Die Findigeren bedienten sich verschiedener Methoden, um für die Familien die größtmöglichen Nahrungsmengen für ein Auskommen in den schweren Zeiten zu besorgen, trotz der Entrüstung der übrigen Bewohner. Der Mangel trieb einige Frauen auch in die Prostitution. Im Hinterland der Front, in dem es von Soldaten nur so wimmelte, wurden Interaktionen zwischen einheimischen Frauen und Soldaten zu einem Teil des Alltags. Die Geistlichen machten auf die umstrittenen sexuellen Praktiken im Hinterland aufmerksam und warnten die Sünderinnen, dennoch wurden in der Region Bovec während des Krieges viele uneheliche Kinder geboren. Andererseits wurden im Krieg auch neue Familienbände geknüpft.

Die Versorgung der Zivilbevölkerung wurde nicht selten durch Diebstähle erschwert, die während der Transporte der Verpflegung zum Dorf passierten. Trotz der Warnungen, die die zivilen Behörden an die Armeekommandos schickten, konnten von Soldaten ausgeübte Diebstähle nicht verhindert werden. Doch trotz aller Schwierigkeiten, die das Leben in der Kriegszeit mit sich brachte, blieben die Bewohner gutmütig und teilten mit den Soldaten auch das eine oder andere Lebensmittel.

Schlagwörter: Versorgung, Alltag im Hinterland, Einwohner der Region Bovec (Flitsch), der Große Krieg